

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Zelei Miklós idén novemberben lenne 76 éves. Több mint két évvel a halála után még mindig nehéz nekem múlt időben beszélni róla, mert az eszemben és a lelkemben jelen időben hordozom. Váratlanul tör rám, hogy mit mondana erről vagy arról a fanyar, fekete humorával vagy mikor venné elő kis cetlijét a zsebéből, hogy följegyezzen valamit, amit lehet, hogy csak ő látott meg, és amiből talán irodalom születik a bányának becézett kis dolgozószobájában.

Miklós Kiskunhalason született. Gyakran mondogatta, hogy a hegyvidék nem az ő világa. Itt, az Alföld tengersík vidékin érezte jól magát, akárcsak Petőfi. Pedig gyerekkora valójában egy forgószínpadon zajlott. Mivel édesapja, Zelei Dezső és a kommunista hatalom sosem tudták megkedvelni egymást, a postamester urat, amint tanyát vert valahol, családjával együtt azonnal áthelyezték máshová. Szeged, Kiskunmajsa, Mezőkovácsháza – sorjázta az állomáshelyek, és a két Zelei fiúnak örökös költözéssel, barátveszteségekkel telt a gyerekkora. Kamaszként kollégista Battonyán, ahol megismeri a határközeli élet akkori elzártságát. A gimnáziumi évek a fővárosban érik, több időt tölt az életiskolában és a könyvtárban, mint az alma materekben. Finoman szólva sem éltanuló. A Toldy gimnáziumban aztán néhány igazi pedagógus elkapja a frakkját, a tudásszomj győz a csavargás felett. Szegeden a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán szerez diplomát magyar – orosz szakon, ahol a legnagyobb ajándékot kapja, Ilia Mihály tanár úr életre szóló barátságát.

A sajtóban helyezkedik el, egyébként még szinte gyerekfejjel írogatja első zsenyéit a Békés megyei Hírlapnak. Az APN hírügynökségnél kontroll szerkesztő, ahol műfordítói szintre fejleszti orosz tudását, a „felsőbb államigazgatás nyelvét” – ahogy fanyar humorral mondja. Hamar rájön arra, hogy a legvidámabb barakk leple alatt a fortélyos félelem igazgat. Évtizedekkel később így ír erről a Kortársban megjelent műhelyesszéjében: „Nemzedékeket megtanítani félni. Besúgni. Megalázkodni. Gyógyíthatatlan alkoholistává lenni. Lopni is, persze. És hazudni. Önmagunknak és másoknak. Ez a legfontosabb talán.”

A Magyar Hírlapnál találtunk egymásra. Engem oda 1984-ben még úgy vettek fel, hogy a pártbizottság előtt kellett vizsgáznom, elég érett vagyok-e ideológiailag, hogy a kormány félhivatalos lapjánál dolgozzak. Miközben nem is voltam párttag. Azzal a feltétellel vettek fel, hogy beiskoláznak valami foxi-maxi fejtágítóra, amit aztán szerencsésen elfűjt a történelmi átalakulás előszele. Miklós akkor már a kulturális rovatnál dolgozott. Egy napon elém tornyosul és kegyetlenül beolvas nekem. Látja, miket írok, de nincs hitele, mert ki se merem tenni a lábam Pestről. Szó szót követett, hogy jön ehhez ez a melák! Végül már

ordítottunk egymással, hogy zengett a ház. Ezzel indult a barátságunk, és nem sokra rá a közös munka.

A jó ég tudja, hogy alakult ez így, hogy egyszer csak hangosan kezdtünk együtt újságot írni, s azután könyveket. Szólicit, szómágia, közös érték- és esztétikai alapokon. Égi ajándék. Papírra vetve aztán összesimult, eggyé vált a szöveg, a stílus. Állítólag Ilf és Petrov, a legendás szerzőpáros dolgozott hasonló módon. Temérdek riportot, és aztán hét közös könyvet követtünk el együtt. Tényfeltáró szociográfiák egytől egyig. A Kádár korszak végelgyengülésének idején születtek, azokban az években, amikor Nagy Lajos kifejezésével élve az életszakmában lenni és látszani még nagyon jó volt. Sorra dőltek a tabuk, az emberek felfokozott várakozással figyelték a sajtót és a tényirodalmat, mert előbb a sorok között, aztán már egyre nyíltabban megjelent, amiről korábban pusmogni sem volt szabad.

Bejártuk a Kárpát-medence magyar világát. Hivatalosan csak sofőrös Volgával mehettünk riportra. Mindig időre érkezett Zoli, a rólunk jelentő gépkocsivezető. Úri kiszállás, szoros megfigyelés mellett. Nem szegte kedvünk, és el se tudott választani a mieinktől, akikről a történetek szóltak. Tényfeltáró riport. Ez a műfaj megnevezése, sosem hittük volna a rendszerváltozás lázas éveiben, mikor félni is elfelejtettünk, hogy sokáig az utolsó mohikánjai leszünk. A tényfeltárás ugyanis a globálvilágban bizonytalan ideig szünetel.

A Szépséghibákat az első népi demokratikus szépségkirálynő tragédiájáról Pilismaróton írtuk, Miklósék kis házában. Jöttek a helybeliek, támasztották a kerítést, nagyokat röhögtek rajtunk, nekik mi adtuk a stand up comedyt akkoriban.

Aztán rátaláltunk a túlfeszített igazságkeresőkre, a szocialista politikai pszichiátria kezeltjeire. Ha öt-hat évvel korábban fedezzük fel őket, a szobatársaik lettünk volna, s nem az Őrjítő mandragóra írópárosa. Tény, hogy ma már ez a könyvünk a téma alapművének számít. Az első megjelenés után 12 évvel kértek fel bennünket, hogy jelentessük meg a bővített, javított kiadását, mert ajánlott irodalom lenne az egyetemeken, ha maradt volna valahol egy tőpéldány belőle.

Kilencvenben, az első szabad választáson győztek a barátaink és harcostársaink. Miklós hanyatt-homlok futott vissza az irodalomba. Szó sincs róla, hogy bezárkózott volna. Összeszedte a fiatalokat, és megcsinálták a fillérekből működő folyóiratot, amolyan zeleis címmel: Az irodalom visszavág. Szerettük, írtuk ingyen is, kézről kézre járt. Az IV estekre tódultak az egyetemisták, mígnem elmaradt a sovány nyomdai támogatás is. Mecénás pedig nem akadt, azóta is ritka, mint a fehér holló.

Egy tikkasztó nyári napon, kilencvennégy táján, miközben sebesen folydogált a nemzeti vagyton kifelé a hazából, Zelei Miklós barátom rátalált arra a magyar falura, ahol két időzóna működik. Nagyszelmenc az Európai Unió, Szlovákia része. Kisszelmenc ellenben Ukrajna, ahol kijevi az időszámítás. Szelmenc maga a velünk élő történelem. Az első világháború utáni határváltozások eredményeként egyszer csak két falu lett: Kis- és Nagyszelmenc, mert épp a főutcat vágta ketté a határ. Gondoljanak bele: a ház az egyik, a pajta a másik országban. Közte három embernyi magas szögesdrót. A Dél-Felvidék és Kárpátalja visszacsatolásakor mindkettő Magyarországhoz került. A második világháború után az egyik Csehszlovákiához, a másik a Szovjetunióhoz. Ezeknek az államoknak a széthullását követően pedig Szlovákiához, illetve Ukrajnához. Erről az abszurd helyzetről, az ott élők kálváriájáról szól a Kettézárt falu, mely négy kiadást ért meg. Azt írja Zelei, a már idézett műhelyesszéiben erről, lényegében a főművéről: „Már rég benne voltam a munkában, amikor felismertem, hogy miért csinálom. *Ott* látszik színről színre, a maga gátlástalan, fajgyűlölő brutalitásában, ami *itt* történt velünk.”

Miklós attól kezdve két évtizeden át dolgozott a két Szelmenc egyesítésén. Szövetségeseket gyűjtve elvitte az ügyet Washingtonig, ahol kongresszusi meghallgatást rendeztek, tanúként beidézve őt és a két Szelmenc polgármesterét. Jól öltözött, jó szándékú képviselők gyűltek egybe. Én is ott voltam, egy forgató csoporttal rögzítettük az eseményeket. Hogy mit tudnak a mi világunkról a földgolyónak azon a felén, annak bemutatására idézem a meghallgatást vezető demokrata párti kongresszusi képviselőasszony egyik kérdését, amelyet a szelmenci polgármestereknek tett föl: „Mondják, nem lehetne Szelmenc egy külön, szuverén ország? Hisz akkor egy csapásra megszűnne a vízumkérdés!”

A szelmenci tablót Miklós színpadra írta. Zoltán újratemetve című darabját Vidnyánszky Attila rendezte a Nemzeti Színházban, és a beregszászi társulat tagjai adták elő, akik pontosan tudták a kimondott szavak helyi értékét.

A két Szelmenc közötti határt – mikor máskor? – 2005 karácsonya előtti napon nyitották meg. Mégis, sokan ott voltunk. Nem túlzás, hogy Miklós történelmi érdeme elvitathatatlan ebben. Pár hónapja jött a hír, hogy Kisszelmencen a határhoz vezető utcát Zelei Miklósról nevezték el. Nem tudjuk, hogyan intézték a helybeliek az orosz-ukrán háború kellős közepén, de megtették, szép csöndben, avató ünnepség és nyilvánosság nélkül. Csak így sikerülhetett. Mikor 2021 novemberében, maszk mögé bújva együtt imádkoztunk Miklós lelki üdvéért, a két Szelmencen egy időben szóltak a harangok. Isten áldja meg őket érte.

A halasiak figyelméért, szeretetéért csengő arannyal fizetett A halasi norma című művével. Nagy Szeder Istvánt a rendszerváltó időkben Lakiteleken ismertük meg, ahová Kozma Huba barátunk hozta el őt. Azt hiszem, ebben a körben nem kell ecsetelnem, hogy lenyűgöző volt a Mérnök úr. Megismerkedtünk, meghívott bennünket a halasi házába, ott avatott be a demokratikus politikaszervezés és választás zseniális modelljébe, és az ötvenhatban történetbe. Nyolcvankilencben, amikor erős rendőri érdeklődés mellett Kozma Huba házában megalakult a helyi MDF, megint csak Pista bácsi volt az egyik szónok. Ő maga nem lépett be, de segítette az indulást. Miklós évekkel később kezdett hozzá A halasi normához, melyet munkássága fontos állomásának tekintett. Jómagam tisztelője és hirdetője vagyok a Nagy szederi életműnek, örömmel tölt el, hogy a város megbecsüli és ápolja az emlékét.

Talán kevesen tudják, hogy Zelei lírikusként kezdte az írói pályafutását, amit három verseskötet igazol. Tizennégy drámája többnyire ledobja magáról a hagyományos dramaturgia kötőfékjét. A cselekmény nála általában egy bizonyos szituációt jár körbe. Példa erre a Situs Inversus. Mi történt volna, ha Ady Endre nem hal meg 1919 januárjában Budapesten, hanem a trianoni határok kijelölése után Romániában ragad? Pazar dramaturgiai ötlet, főként, hogy az összes szerepet egyetlen színész játssza. Bécsben is értették a mondanivalót, nagy sikert aratott. Egyébként írtunk együtt egy négykezes színdarabot is Mi vagyunk a nép címmel, a nemzetromboló széthúzásról, a taxis blokádnál ürügyén. Egyszer talán színpadra kerül.

Zelei írásművészetét a pontos, adatolt valóságábrázolás és az abszurdba áthajló egyedi humor jellemzi leginkább. Huszonnégy prózai kötet – ebből hét közös – a termés. Milyen volt ez az abszurd humor? Hadd hozzak erre néhány példát. Utolsó, sajnos már halála után megjelent könyvéből, az Egy csikk búcsúszavaiból való az egyik szöveg:

„Tessék enni, mondják a sunyi hozzátartozók. Teli hassal érkezni a másvilágra megnyugtatóbb, mint éhesen. Csak ne zsírosat! Valaki közvetlenül a halála előtt megevett egy csülköt egy egész bucíval és hullamerev állapotban még hízott egy kilót.”

A másik pár soros a Daliás idők címet viseli:

„Hol vagyunk?
– Psszt. Még Magyarországon.
– És az ott?
– Az ott már Magyarország.
– Hála Istennek.”

Itt állunk egy szál megmaradásban című esszékötetében Bajor Andor tiszteletére írta mély iróniával a következőket:

„Mi, magyarok tudjuk a legjobban, hazudnak a magyarok, amikor azt állítják, hogy ők magyarok, másképp miért kaparna minden magyar magyart, tót, román, zsidót, svábot minden magyar bőre alatt. Jobb is távol tartani a magyaroktól a magyarokat, amíg beismerik, hogy nem magyarok, és akkor lesznek majd magyarok a magyarok.

Hordó államocskákon feszül a határ, magyarok és nem magyarok közt megfojt a sintér levegő.”

Remek zsurnalisztika, riportok, interjúk, tárcák, esszék százai teszik teljessé az életművet. Miklós özvegye, a körünkben lévő Zeleiné Lovas Katalin dolgozik a sokrétű szellemi hagyaték összerendezésén.

Több kitüntetéssel ismerték el a munkásságát, köztük olyan jelentőségekkel is, mint a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje vagy a Külhoni Magyarságért Díj. József Attila díjra azonban az adományozók figyelméből nem futotta. Én úgy gondolom, hogy az a harangszó a két Szelmencen, vagy a szeretetteljes figyelem, mely ma ide hozott engem Kiskunhalasra méltatni őt, felér egy József Attila díjjal. Idén, a Költészet Napján lakóhelyén, a budapesti Őrmezőn az önkormányzat szobrot állít a tiszteletére.

Közös barátunk Csernus János, írói nevén Janox szinte definíciónak megfelelő pontossággal határozta meg, hogy ki nekünk valójában Zelei Miklós. Azt hiszem, rátalált a lényegre, mikor ezt írta róla: „Egy érzékeny, önfeladásra és megalkuvásra képtelen, a kis- és középszerűség csapdáit kerülgető, belső hangjaival vívódó ember kételyekkel teli útkeresése.”

Halála előtt nem sokkal, már a betegágyáról azt javasolta, hogy készülő Áttűnő életek című könyvem előszavára kérjek fel egy minőségi celebet, mert az ismert név jót tesz majd az eladásnak. Pár nap múlva felhívtam, megvan a celeb, neked kell megírni az előszót. Megjött a szöveg, melynek záró sorait idézem:

„Aktivizálni öngyógyító képességeinket.

Kigyógyulni a múltból.

Kibeszélni a rossz emlékeket.

Elmondani a jókat.

Ez a legfontosabb.

A jó.”

Akkor még nem tudtuk, hogy ez az utolsó írása. Útravalónak tekintem.

Kedves Egybegyűltekt!

Zelei Miklós hatvanadik születésnapjára megajándékozta magát és néhány hozzá közel álló embert, köztük engem, egy imával. Így szól:

„Istenem, felajánlottam az életemet a hazámért, a magyar népért. Látom, nem a halálomat fogadod el, hanem az életem kell, hogy elmondjam, amit rám bízál, és ezzel segítsen hozzá a magyar népet ebben a rendkívül nehéz, ellentmondásos és átláthatatlanul veszélyes helyzetben, hogy tisztán lásson, megtalálja önmagát és élni akarjon önmaga és a világ javára, a Te javadra és a Te szándékaid szerint.

Istenem, segíts, hogy béke legyen a Kárpát-medencében és az egész világon. Fogadd el, Istenem, az életemet. Segíts, hogy elég lelki erőm legyen ahhoz, hogy megőrizsem testi egészségemet, szellemi és lelki épségemet, tisztánlátásomat, testi, szellemi és lelki munkabírássomat, és megtehessem, amit vársz tőlem, amit várok magamtól.

Istenem, adj erőt, hogy nemet mondjak a kísértésre és a csábításra. Legyen erőm testileg is olyan állapotban megtartani magam, hogy véghez vihessem, amit elébem tűztél. Végig mondhassam a Történetet, hogy miképpen éltünk és miképpen élünk itt, hogy meggyónhassam azokat az időket, amelyeket lélek nélkül éltem, hogy megtalálhassam az okokat, miért úgy történt – és mindebből az egész közösség tanulhasson.

Istenem, add, hogy lelki békéhez és élni akaráshoz segítsen a magyar népet, hogy békességben éljen a többi néppel és hitükkel, és mindenkinek javára váljék, amit hozzáadunk a világhoz.

Istenem, segíts, hogy így legyen.

Istenem, segíts, hogy megvalósítsam célokat.

Istenem, adj erőt, hogy szelíden fogadjam Lángodat, amint belém kap és elemészt.

Ámen.”